

УДК 349.2:340.12:331.101.3

DOI 10.32755/sjlaw.2025.02.107

Томков Н. О.,

старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, міжнародного права гуманітарного факультету (очного та заочного навчання), Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0001-5243-3786;

Попружна А. В.,

кандидат історичних наук, доцент, т.в.о. начальника кафедри теорії та історії держави і права, міжнародного права гуманітарного факультету (очного та заочного навчання), Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5079-2865

ПОНЯТТЯ «РОБОТА»: ГЕНЕЗИС, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЗКРИТТЯ СУТНОСТІ У СУЧАСНОСТІ

У статті проведено дослідження генези та еволюції поняття «робота» в історичній ретроспективі з акцентом на філософські, економічні, соціальні й культурні аспекти його трансформації. Проаналізовано зміни в тлумаченні терміна «робота» від первісного суспільства до сучасної цифрової епохи, а також виявлено ключові тенденції в розвитку трудових практик. Виокремлено три ключові етапи розвитку поняття «робота».

Ключові слова: робота, поняття, генеза, еволюція, первісне суспільство, індустріалізація, фізична робота, інтелектуальна робота, індивідуальна робота, колективна робота, сучасний етап.

Постановка проблеми. Протягом історичного розвитку людства уявлення про роботу зазнавали суттєвих метаморфоз, еволюціонуючи паралельно із соціальними, культурними, економічними та технологічними змінами. Від примітивної фізичної праці в умовах первісного суспільства до диференційованої діяльності в епоху цифрових технологій – це явище набувало різних значень та функціональних призначень у кожний період.

Варто зазначити, що у сучасному вітчизняному законодавстві немає уточнення дефініції «робота». Кодекс законів про працю України оперує переважно термінами «праця», «трудова

функція», «трудові обов'язки», що мають більш вузьке правове значення, ніж загальне поняття «робота».

Тому, незважаючи на поширене використання терміна «робота» в повсякденному житті та відсутність його правового визначення, дослідження цього поняття і розкриття сутності його дефініції залишаються дискусійними, що ускладнює його чітку регламентацію в рамках сучасної доктрини та правової практики.

Ключова проблема полягає у відсутності правового визначення в законодавстві сутності поняття «робота», комплексного дослідження генези та еволюції поняття «робота» з урахуванням філософських, економічних, культурних, соціологічних і правових аспектів. У такому розрізі наукова регламентація еволюції поняття «робота» набуває особливої актуальності, оскільки сприяє не лише глибшому аналізу сучасних соціально-правових трансформацій, а й виробленню інноваційних моделей трудових відносин та зайнятості населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні аспекти розвитку і розкриття сутності дефініції «робота» досліджувалися вітчизняними та зарубіжними вченими. Враховуючи, що дослідження генезису, еволюції та сучасного розуміння поняття «робота» є обмеженими, деякі науковці розглядали суміжні теми. Наукові доробки із зазначеної тематики представлені в доктринальних працях вітчизняних учених, зокрема: А. Гриценка, М. Буроменського, М. Мельника, С. Несинової, Ю. Палєєвої, В. Туряниці. Незважаючи на значні наукові досягнення окреслених авторів за тематикою, пов'язаною із здійсненням розкриття сутності та розвитком тлумачення поняття «робота», виникає низка питань щодо виділення основних характеристик досліджуваного поняття, розкриття його сутності та виокремлення генезису.

Метою статті є системний аналіз генези та еволюції поняття «робота» впродовж історичного розвитку людства, а також виявлення особливостей трансформації цього поняття в умовах сучасного цифрового суспільства.

Виклад основного матеріалу. У контексті аналізу становлення терміна «робота» за доцільне зосередити увагу на важливих розмежуваннях еволюції роботи, а саме – фізичної, індуст-

ріальної та розумової праці в історичному контексті, а також наголосити на індивідуальній і колективній роботі.

Досліджуючи генезу терміна «робота», важливо передусім зосередити увагу на витоках, що стосуються базових характеристик цього поняття. Так, саме в період первісного суспільства люди починають здійснювати певну діяльність, так звану фізичну, спрямовану на забезпечення виживання. Тобто констатація цього факту полягає в тому, що в первісному суспільстві спостерігається формування протопоняття роботи як діяльності, спрямованої на задоволення біологічних потреб.

Щодо характеристики трудової діяльності в первісному ладі доцільно наголосити на словах К. Маркса, який визначає роботу як доцільну діяльність для творення споживчих вартостей, привласнення цією природою для людських потреб, загальну умову обміну речовин між людиною і природою, вічну природну умову людського життя [1, с. 195]. Первісні люди почали використовувати вогонь, вміли виготовляти примітивні знаряддя із каменю та дерева для праці і полювання (ніж, палиця, спис, лук і стріли). Відмінними ознаками людської діяльності первісного суспільства були полювання, рибальство і збиральництво, не було також приватної власності та існувала рівність. Цей період ознаменований вживанням цегли і каменю для побудови будинків, прирученням тварин та обробкою сировини [2, с. 14].

Загалом поняття «робота» в первісному суспільстві ще не існувало в тому вигляді, як ми його розуміємо сьогодні. Люди не розділяли життя на «роботу» і «відпочинок» чи «дозвілля» – для них це була цілісна діяльність, тісно пов'язана з природою, родовою спільнотою й щоденним виживанням.

Важливо наголосити на тому, що на ранніх стадіях історичного розвитку рівень і характер усвідомлення людиною себе, своїх дій та навколишнього середовища відрізнявся від сучасного, однак, як свідчать усі історичні факти, доступні аналізу, здатність людини до усвідомлення свого призначення і вироблення ставлення до світу існувала завжди. Уже в первісному суспільстві людина була здатна усвідомлювати свої біологічні потреби (у здобутті їжі, одязі та житлі тощо), оволодівати знаннями і формувати та реалізовувати на цій основі програму дій

зادля їх задоволення. Усе це підтверджує наявність когнітивних властивостей людини, які під час історичного розвитку вдосконалювались і розвивались [2, с. 16].

Так, робота в первісному суспільстві характеризується переважно індивідуальною діяльністю, адже трудова діяльність здійснювалась в основному особисто та для задоволення індивідуальних потреб.

З розвитком суспільства змінювалося й розуміння роботи. Трудова діяльність на землі стала організовуватися навколо колективних завдань, пов'язаних з циклами пір року – землеробством і тваринництвом, і навколо завдань, пов'язаних зі створенням, підтримкою і зростанням стаціонарних поселень. Власність на землю та продукти землі стала першим елементом, який створив людську ієрархію і поняття рангів у деяких культурах. Вона також уперше провела розмежування між людьми, які працювали, і тими, хто не працював (вожді, жерці тощо) [3, с. 280]. Таким чином, процес об'єднання людей у певні соціальні групи дозволив змінити уявлення про роботу як виконувану фізичну діяльність індивідуального характеру задля задоволення власних потреб, на колективну роботу задля забезпечення інтересів і потреб певної групи населення. Традиційна фізична діяльність характеризувалися роботою, що пов'язана з використанням ресурсів, наданих природою, які зазнавали попередньої обробки. Отже, саме традиційна фізична праця характеризувала сутність поняття «робота» на перших етапах розвитку суспільства.

Наступним еволюційним етапом трудової діяльності людини є індустріальний. Повертаючись до праць К. Маркса, варто наголосити на тому, що він розглядав індустріалізацію як наслідок розвитку капіталістичних відносин, де ключову роль відіграли первинне нагромадження капіталу та технічний прогрес.

Особливості індустріалізації, за Марксом, характеризуються супроводженням відчуження працівників від результатів їхньої праці, оскільки машини перетворили їх на допоміжні ланки виробничого процесу. Він акцентував увагу на експлуатації робочої сили через подовження робочого дня та інтенсифікацію праці, що своєю чергою загострило соціальні суперечності [1].

Період індустріалізації характеризується якісно новою організацією трудової діяльності, де основною ознакою стає підпорядкування праці механізованому виробництву, що суттєво відрізняється від періоду фізичної праці. Якщо остання ґрунтувалася на індивідуальних навичках та безпосередньому контролі працівника над процесом виробництва, то індустріальна праця трансформувалася в механізовані операції з використанням технологічного процесу (конвеєрна система, машинне виробництво). Таким чином, індустріалізація не лише змінила технічну основу праці, а й трансформувала її соціально-економічну природу, заклавши основи сучасних трудових відносин.

Наступним етапом генези розвитку роботи є розумова праця, або так звана інтелектуальна. Інтелектуальна робота відображає докорінні трансформації сучасного суспільства. Вперше за всі етапи розвитку соціуму предметом праці є нематеріальне. Нематеріальний предмет праці у вигляді знань та інформації, що проникає в суспільне виробництво з настанням інформаційного суспільства, потребує відповідного методу його оброблення. До такого предмета роботи неможливо застосовувати фізичні зусилля для отримання певного продукту. Знання та інформація для їх оброблення й отримання конкретного результату потребують застосування інтелектуальних зусиль, пов'язаних із судженнями, операціями мислення, уявою, фантазією, пам'яттю. Вказані зусилля далекі від зусиль традиційної праці в Марксовому розумінні. Можна дещо уточнити значення поняття інтелектуальної праці, визначивши його як процес розумової (мисленнєвої) діяльності людини щодо знань та інформації стосовно створення нематеріальних благ [4, с. 152–153].

Етап інтелектуальної роботи суттєво відрізняється від індустріальної моделі трудової діяльності за кількома ключовими аспектами. В умовах індустріалізації праця мала переважно механістичний характер, де основним чинником продуктивності була технічна ефективність виробничих процесів, а роль працівника зводилася до виконання стандартизованих операцій у рамках жорстко регламентованої фабричної системи. На противагу зазначеному, інтелектуальна праця постіндустріального суспільства ґрунтується на когнітивних здібностях, творчому

потенціали та здатності до оброблення складних інформаційних потоків. Якщо індустріальна епоха характеризувалася чіткою поділеністю праці та ієрархічною організацією виробництва, то сучасна інтелектуальна діяльність передбачає гнучкі форми зайнятості, мережеві структури співпраці та високу ступінь автономії працівника.

Інтелектуальна робота може містити як творчу, так і нетворчу складову. Звісно, більш високого рівня та більш якісного втілення інтелектуальна праця набуває саме в процесі творчості. Головною ознакою творчості прийнято вважати новизну. В цьому розумінні творчість вважається протилежною шаблонній діяльності фізичної роботи [4, с. 156].

Крім того, варто наголосити, що індустріальна праця була тісно пов'язана з матеріальним виробництвом і фізичними носіями капіталу, тоді як інтелектуальна праця орієнтована на створення нематеріальних активів – знань, інновацій, програмного забезпечення. Це зумовило перехід від економіки, заснованої на масовому виробництві, до економіки знань, де основним джерелом доданої вартості стає інтелектуальна власність та креативний потенціал.

Також, окреслюючи відмінності розумової від фізичної роботи, необхідно виокремити суттєві відмінності від фізичної праці за низкою основних параметрів. Фізична трудова діяльність мала виключно утилітарний характер і була спрямована на безпосереднє задоволення фізіологічних потреб (полювання, збиральництво, примітивне землеробство). Основу продуктивності становила м'язова сила та елементарні рухові навички, а знання передавалися через практичний досвід і міфологічні уявлення. На противагу цьому, інтелектуальна праця сучасності ґрунтується на абстрактному мисленні, спеціалізованих знаннях і когнітивних навичках, що реалізуються через інформаційні технології та наукові методи. Якщо первісна праця була колективною та однорідною, то сучасна інтелектуальна діяльність характеризується високою індивідуалізацією, творчою автономією та кросдисциплінарною взаємодією. Крім того, інтелектуальна праця сьогодні є основним джерелом доданої вартості в економіці

знань, тоді як у первісному суспільстві продуктивність визначалася виключно біологічними та екологічними факторами.

Окремої уваги потребує думка Річарда Флоріди щодо визначення сутності інтелектуальної роботи, що являє собою здатність до створення нових ідей, культурних форм і технологічних інновацій [5, с. 69].

Незважаючи на поширену тезу про дематеріалізацію праці в умовах цифрової економіки, аналіз сучасних виробничих процесів свідчить про прикладний зв'язок між фізичною та інтелектуальною складовими. Підтвердженням зазначеного є виокремлення останніх процесів роботизації, що полягає у трансформатизації фізичної людської діяльності за допомогою інтелектуальної роботи задля розвитку технологій.

Аналізуючи сучасний стан розуміння терміна «робота», необхідно наголосити на визначенні його сутності за А. Приятельчуком, який акцентує на тому, що робота передусім являє собою доцільну діяльність людей щодо створення благ і послуг та має бути ефективною і раціонально організованою. Також наголошує на тому, що робота постає однією з головних умов життєдіяльності не тільки окремої особи, але і будь-якої організації, суспільства загалом. Завдяки змінам, які в процесі перетворювальної діяльності людина вносить у реальність, не тільки забезпечується її існування, але і створюються умови для розвитку та прогресу суспільства. У процесі роботи формується система суспільно-трудових відносин. Разом з тим робота постає як важлива форма самовираження, самоактуалізації та вдосконалення людини, що також є потужним фактором суспільного поступу. Окрім традиційних видів людської діяльності, в межах процесу роботи реалізуються творчі, креативні інноваційні її види, метою яких є створення нових знань, ідей, образів, методів, уявлень, технологій тощо [6, с. 187].

Мануель Кастельс розглядає роботу як соціально організований процес виробництва вартості, який у мережевому суспільстві набуває нових форм мобільності, флексибільності та інформаційної опосередкованості [7, с. 216].

На підставі проведеного аналізу пропонуємо виокремити власне бачення сутності дефініції «робота», вбачаючи останню

як динамічну і багаторівневу діяльність, що поєднує в собі фізичну та інтелектуальну діяльність, спрямовану на перетворення матеріального чи інформаційного блага задля досягнення бажаного результату у процесі життєдіяльності людини.

Висновки. Отже, поняття «робота» зазнало суттєвих змін у процесі історичного розвитку, трансформуючись разом із соціальними, економічними та технологічними зрушеннями. Від фізичної праці в первісному суспільстві до сучасних інтелектуальних видів діяльності – кожен етап характеризувався новими підходами до організації та оцінювання трудової діяльності.

Еволюція поняття «робота» відображає фундаментальні зміни в суспільному устрої та технологічному розвитку. Від фізичної праці, спрямованої на виживання, до інтелектуальної діяльності, орієнтованої на створення знань. Така трансформація свідчить про перехід до економіки знань, де основним продуктивним ресурсом стає інтелектуальний капітал.

Список використаних джерел

1. Маркс К., Енгельс Ф. Капітал. Критика політичної економії. Т. 1, кн. 1: Процес виробництва капіталу. Вид. 2-ге, доповн. Київ : Політвидав України, 1973. 907 с.
2. Заєць А. П. Первісне суспільство і право. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 2. С. 13–19.
3. Гриценко А., Чатченко Т. Генезис та еволюція поняття «робота». *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2024. № 6. С. 279–284.
4. Брюховецький М. М. Інтелектуальна праця як феномен суспільного виробництва та її соціальні наслідки. *Актуальні проблеми духовності*. 2015. Вип. 16. С. 149–164.
5. Florida, R. *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life* / Richard Florida. New York : Basic Books, 2002. 404 p.
6. Приятельчук А. Поняття «робота», «праця» та «матеріальне виробництво». *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 7. С. 187–189.
7. Castells M. *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. 1: *The Rise of the Network Society*. 2nd ed. Oxford : Blackwell, 2000. 597 p.

Tomkov N.,

Senior lecturer of the Department of Theory
and History of The State and Law, International Law
of the Humanities Faculty (full-time and part-time),
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0001-5243-3786;

Popruzha A.,

Acting Head of the Department of Theory and History
of The State and Law, International Law
of the Humanities Faculty (full-time and part-time),
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5079-2865

THE CONCEPT OF «WORK»: GENESIS, EVOLUTION, AND CONTEMPORARY ESSENCE

The article investigates the genesis and evolution of the concept of "work" in historical retrospect, focusing on philosophical, economic, social, and cultural aspects of its transformation. The study analyzes changes in the interpretation of the term "work" from primitive society to the modern digital environment, identifying key trends in the development of labor practices. Three main stages in the evolution of the concept of «work» are distinguished: primitive physical labor, aimed at survival; industrial labor, associated with mechanization and worker alienation; modern intellectual labor, based on knowledge, creativity, and information technologies. The perspectives of classical labor theorists (K. Marx) and contemporary researchers (R. Florida, M. Castells) are emphasized, revealing fundamental differences between these stages. The characteristics of labor in primitive society are outlined, where it was individual, holistic, and closely tied to nature. The transition to collective forms of labor with the development of agriculture and social hierarchies is noted. The industrial stage is examined in detail, particularly the role of technological progress, capitalist relations, and worker exploitation. The modern stage of intellectual labor is analyzed through the prism of creativity, innovation, and digital technologies. It is emphasized that knowledge and information become the objects of labor, with intellectual potential serving as the primary resource. Key features of intellectual labor are identified, including autonomy, flexibility, and network organization. Special attention is given to contemporary trends, particularly the integration of physical and intellectual labor in the context of robotization and automation.

Key words: work, concept, genesis, evolution, primitive society, industrialization, physical labor, intellectual labor, individual work, collective work, modern stage.

References

1. Marx, K., Engels, F. (1973), "Capital: A Critique of Political Economy". Vol. 1, Book 1: The Process of Production of Capital, 2nd ed., Polityvydav Ukrainy, Kyiv.
2. Zaiets, A. P. (2018), "Primitive Society and Law", *Scientific Notes of NaUKMA. Juridical Sciences*, Vol. 2, pp. 13–19.
3. Hrytsenko, A., & Chatchenko, T. (2024), "Genesis and Evolution of the Concept of „Work”", *Visnyk of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences Series*, Vol. 6, pp. 279–284.
4. Briukhovetskyi, M. M. (2015), "Intellectual Labor as a Phenomenon of Social Production and Its Social Consequences", *Actual Problems of Spirituality*, Vol. 16, pp. 149–164.
5. Florida, R. (2002), "The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life", Basic Books, New York.
6. Priiatelchuk, A. (2012), „The Concepts of "Work", "Labor", and "Material Production”", *Ukrainian Studies Almanac*, Vol. 7, pp. 187–189.
7. Castells, M. (2000), "The Information Age: Economy, Society and Culture", Vol. 1: The Rise of the Network Society (2nd ed.), Blackwell, Oxford.